

ONTWIKKELING VAN HET PROJECT GROOT MIJDRECHT NOORD

Hoe is deze procedure toch ontstaan?

(verwijzingen tussen ( ); eigen mening cursief)

Het begin van project-GMN zou mijns inziens gesteld kunnen worden op de start van het maken van het rapport "Stroomgebiedsvisie Amstelland" dec 2002. Het project-GMN staat echter niet los van ontwikkelingen daaromheen..

Vanuit drie beleidskaders is er invloed geweest op de start en het verloop van het project-GMN, te weten: natuur, water en ontwikkelingsplanologie.

Als INLEIDING (pag 1 t/m 6) volgen hieronder, voorafgaand aan de behandeling van het project zelf, uit elk van deze kaders een aantal stukken met enkele opmerkingen uit de stukken zelf.

Verschillende stukken zijn na december 2002 gedateerd. De ideeën daar achter en de voorbereiding daarvoor hebben echter al in een eerder stadium een rol gespeeld.

BELEIDSKADER NATUUR

"NATUURBELEIDSPLAN", Vaststelling Tweede Kamer in 1989.

Het rijk bepaalde dat de provincies grootschalige natuurgebieden zouden realiseren.

"DEELRAPPORT HYDROLOGIE DE NIEUWE VENEN", J.W.A. Foppen,
Natuurmonumenten april 1992 ; deelgebied Polder Grootmijdrecht - Botshol pag. 75 - 95;

"DE NIEUWE VENEN" Natuurmonumenten (NM), augustus 1992.

De voorkeursvariant van NM is hele polder plas-dras, omdat bij inundatie de brakke kwel naar de Eerste Bedijking en GM-zuid verschuift (1). Het projectteam-GMN merkt hierbij op dat het model van NM geen rekening werd gehouden met wellen. Om dat te compenseren werd een zeer lage bodemweerstand ingevoerd.

In het model van W.L. in de "Voorverkenning Wateropgave De Ronde Venen" zijn de wellen mee gemodelleerd. In welke gebieden wellen voorkomen, is op voorhand niet te zeggen. Het aantal en de locatie van de wellen is niet exact bekend. Daarom zijn fictieve wellen opgenomen (2) Een en ander resulteert in veel minder kwel dan bij NM. (3).

"PLAN VAN AANPAK DE VENEN", Stuurgroep De Venen, juli 1998. Het "Convenant De Venen 1998" werd in februari 1999 ondertekend door 27 partijen, waar onder het rijk, betrokken provincies en gemeenten, vier waterschappen en een aantal maatschappelijke organisaties. Bewoners en agrariërs waren geen convenantpartner. Wel zijn er informatieavonden gehouden die voor een ieder toegankelijk waren en geleid werden door onafhankelijke voorzitters. Ze werden bezocht door 900 mensen.

Het geeft een visie op hoofdlijnen voor komende 15 tot 20 jaar

GMN-oost werd voor de toekomst aangewezen als natuurontwikkelingsgebied, GMN-west als gebied met verbrede landbouwdoelstelling en/of natuurontwikkeling.

Vooraf bewoners van GMN voelden zich overvallen. Niemand zat er op te wachten.

Groot Mijdrecht heeft een kwelproblematiek die op langere termijn een probleem voor de landbouw zou zijn. Het is bekend dat dit in GMN anders wordt beleefd.

"HERIJKT PLAN DE VENEN", concept-plan 2006, stand november 2006 (4)

De in 2005 gehouden bestuurlijke evaluatie kwam tot de conclusie dat de uitvoering van het Plan van Aanpak te weinig resultaat geboekt had. Dit kwam onder meer door te lage rijksbudgetten en de opdracht om tegen agrarische waarden aan te kopen. Daardoor werden voor natuurgebieden wel gronden werden aangekocht (nu 200 ha), maar geen panden.

Door sloop, herbouw en bestemmingsverandering dreigt voortgezette verrommeling van het landschap.

Minister Cramer heeft in oktober 2007 de provincies van het GH verzocht een gezamenlijke visie te geven op wat er nog wel en wat er niet meer mag in het GH, omdat er anders geen voldoende bescherming tegen verrommeling van het landschap is (5).

Ook zijn er omstandigheden gewijzigd, zoals het nieuwe waterbeleid. Het grootste gedeelte van het plan bleef echter ongewijzigd. De besluitvorming zal versoepeld worden.

Met betrekking tot GMN wordt door GS-Utrecht B&W-RondeVenen en AGV een verkennend onderzoek gedaan naar het waterbeleid. Centraal staat de vraag of vernatting (met als meest extreme variant grote plas) een goede oplossing is. De eerder afgesproken begrenzing van 395 ha natuurgebied in het oostelijk deel blijft behouden.

Voor het hele gebied van de Venen, GMN niet uitgezonderd, is het de bedoeling de inkomens positie van de boeren te verbeteren door o.a. de "bergboerengeregeling" die in 2007 ingaat. Verder willen de provincies Utrecht en Z.Holland een systeem van agrarisch beheer en landschapsonderhoud instellen.

NATIONALE LANDSCHAPPEN. In Nota Ruimte 2006 van VROM zijn twintig landschappen aangewezen als nationale landschappen. Het Groene Hart is een nationaal landschap waarvan de begrenzing is vastgesteld. Polder Groot Mijdrecht ligt daar binnen.

Ruimtelijke ontwikkeling is mogelijk, mits de kernkwaliteiten van het landschap behouden blijven en zomogelijk worden versterkt. De landschappelijke kwaliteiten zijn mede sturend voor de wijze waarop gebiedsontwikkeling plaats vindt (voor een begripsomschrijving van gebiedsontwikkeling zie Beleidskader Gebiedsontwikkeling onder Nota Ruimte).

Binnen deze landschappen geldt migratiesaldo nul (aantal woningen wat nodig is wanneer het saldo van alle verhuisbewegingen op nul wordt gesteld) als bovengrens voor dat landschap als geheel. Naar de huidige inzichten van het rijk zou dat maximum 35.700 woningen zijn voor de periode 2004 -2020 Grootschalige projecten zijn uitgesloten (6).

BELEIDSKADER WATER.

EUROPESE KADERRICHTLIJN WATER (EKRW), van kracht december 2000. Het doel is het beschermen en verbeteren van de chemische en ecologische toestand van waterlichamen. Het schrijft een aanpak voor die gebaseerd is op internationale stroomgebieden. Er geldt een resultaatsverplichting om de kwaliteitsdoelstellingen in 2015 te realiseren.

Maximaal uitstel tweemaal zes jaar. In 2009 moeten stroomgebiedbeheersplannen zijn vastgesteld.

De ecologische doelstellingen kunnen gebiedsgericht worden ingevuld (7).

Voor stoffen waarvoor dit misschien niet haalbaar is, zoals gebiedseigen stoffen, nutriënten en zouten, mag de kwaliteit in ieder geval niet achteruit gaan (standstill-beginsel).

Nieuwe regels en doelstellingen kunnen in de toekomst tot normoverschrijding leiden. Veel hangt dus af van de mogelijkheden voor en de wijze van invulling door de provincie. Het is niet uitgesloten dat de provincie door gebiedsgerichte invulling zelf probleemeigenaar van de normoverschrijding zou kunnen worden.

"**STARTOVEREENKOMST WATERBEHEER 21ste Eeuw**, begin 2001; rijk, gezamenlijke provincies (IPO), Unie van Waterschappen en gezamenlijke gemeenten (VNG). Provincies krijgen regierol over regionale wateren binnen zeventien deelstroomgebieden.

"**STROOMGEBIEDSVISIE AMSTELLAND**"; start eind 2001, gereed december 2002; provincie Utrecht, provincie Noord-Holland, AGV, Stichtse Rijnlanden en Directie Utrecht

van Rijkswaterstaat; vastgesteld door provincie Utrecht en AGV in 2003. Het geeft een regionale waterbeeld voor de lange termijn (2050) met een operationele uitwerking voor de middellange termijn (2015).

Het is een regionale inbreng voor het Nationaal Bestuursakkoord Water.

Voor diepe droogmakerijen, zoals polder Groot Mijdrecht, is de stelling dat droog houden geen duurzaam waterbeheer is (8).

Wordt vervolgd ná Beleidskader Ontwikkelingsplanologie.

"NATIONAAL BESTUURSAKKOORD WATER 21^e Eeuw" (NBW). Rijk, Interprovinciaal Overleg (IPO), Unie van Waterschappen en VNG hebben in 2003 een samenwerkingsakkoord gesloten om in 2015 het watersysteem op orde te hebben. Onderdelen van dit akkoord zijn de doorwerking en uitwerking van deelstroomgebiedsvisionen, het in beeld brengen van de stedelijke wateropgave, het evalueren van de "Watertoets" en normering voor wateroverlast.

Gestreefd wordt naar natuurlijk beheer van water dat minder afhankelijk is van technische maatregelen. Water is één van de ordenende principes van ruimtelijke ordening.

WATERTOETSPROCEDURE, sinds november 2003 verplicht voor alle ruimtelijke plannen. De provincie hanteert bij de selectie van maatregelen om wateroverlast te bestrijden de voorkeursvolgorde vasthouden-bergen-afvoeren.

WATERHUISHOUDINGSPLAN 2005-2010 (WHP3), Provincie Utrecht, december 2004. In 2009 moeten stroomgebiedbeheerplannen vastgesteld zijn met maatregelen die leiden tot de doelstellingen in 2015.

Het is een operationeel doel de EKRW conform nationale en Europese regelgeving te implementeren. De provincie wil voor de ecologische doeleinden in deze plannen realistische en ambitieuze doelstellingen opnemen. Zolang de EKRW niet geïmplementeerd is blijft het huidige beleid gelden, dat er naar streeft in 2010 te voldoen aan MTR-waarden (maximaal toelaatbaar risico). Waar een Europese norm al bestaat betekent dat in de praktijk dat de Nederlandse overheid deze als MTR-waarde overneemt. Deze MTR-normen zijn in de vierde Nota Waterhuishouding als waterkwaliteitsdoelstelling voor korte termijn vastgesteld.

In het veenweidegebied is het van belang de drooglegging te beperken, versnippering van peilvlakken terug te brengen en gebiedsvreemd water te beperken. Voor gebieden met de functie landbouw wordt gestreefd naar peilen die een levensvatbare uitoefening daarvan mogelijk maken.

In het noordelijk gebied van De venen is het beleid gericht op de landbouw en de natuurontwikkeling. Vanwege de complexe ruimtelijke claims wordt het project "Water en Ruimte in de Ronde Venen" gestart, waarbij gekeken moet worden naar meervoudig ruimtegebruik. De drooglegging zoals die is afgesproken bij het instellen van de huidige peilbesluiten mag bij herziening niet vergroot worden.

De provincie dringt er bij het rijk op aan dat in de toekomst in delen van het veenweidegebied waar een geringere drooglegging dan 60 cm is, de "EUROPESE COMPENSATIEREGELING GEBIEDEN MET NATUURLIJKE HANDICAPS" van toepassing wordt verklaard (9).

Van het resultaat daarvan is niets meer gehoord. Niet overal wordt met dezelfde maat gemeten. In polder Westzaan herstelt Staatsbosbeheer met 950.000 euro Europese subsidie het brakke veensysteem.

Er wordt naar een waterbergingsgebied gezocht. Onder andere in de Venen

Een waterbergingsgebied is een gebied, aangewezen in het streekplan en reconstructieplan, waar overtollig water tijdelijk kan worden geborgen. Het kan zowel een functie als buffer, als een functie voor calamiteitenberging hebben. Deze gebieden blijven gevrijwaard van ontwikkelingen die de inrichting voor waterberging in de weg staan (10). Daarover wordt uiterlijk in 2005 een beslissing genomen. De waterschappen zorgen dat voorafgaande aan de aanwijzing duidelijkheid bestaat over de vergoeding van schade als gevolg van aanwijzing, inrichting en ingebruikname.

BELEIDSKADER ONTWIKKELINGSPLANOLOGIE

RAPPORT "ONTWIKKEL KRACHT" 2005; eindrapport Adviescommissie Gebiedsontwikkeling onder leiding van prof. Riek Bakker (beëindigt 2005). .
Gebiedsontwikkeling is een harde noodzaak voor realisatie van maatschappelijk relevante opgaven. Aanbevelingen waren onder meer dat het rijk zich moet beraden op een lijstje van 14 -op verzoek van minister Dekker- opgestelde voorbeeldprojecten, waaronder GMN. Verder dat tempo maken belangrijk is. "No guts no.

NOTA RUIMTE, Katern voor gemeenten, VROM. In 2006 vastgesteld door Eerste kamer. "Ruimte voor ontwikkelingen" staat in de nota centraal, met als motto "decentraal wat kan, centraal wat moet". Het accent is verschoven van verantwoordelijkheid van het rijk voor de inrichting van ruimte naar samenwerkende decentrale overheden en marktpartijen. Het proces heet "gebiedsontwikkeling".

Provincies en gemeenten hebben bij regionale en lokale kwesties het voortouw. Het is rijksbeleid dat door anderen moet worden uitgevoerd. Voor de financiering geldt het "veroorzakersbeginsel", dwz de negatieve gevolgen moeten worden opgelost door -en op kosten van- de initiatiefnemers. De rekening gaat niet automatisch naar het rijk.

Begripsomschrijving:

"Ontwikkelingsplanologie" scheidt het kader voor een dynamisch ruimtelijk beleid en het stimuleren van ontwikkelingen.

"Gebiedsontwikkeling" is, in het kader van Nota Ruimte, de meer concrete gebiedsgerichte in vulling daarvan. Het maken van uitvoeringsgerichte plannen staat voorop. Het is investeringsgericht, met name op de realisatie van vastgoed. De betrokken overheid moet zich daarbij meer gaan opstellen als partner van ondernemende mensen en bedrijven. Publiek-private samenwerking past hier goed in.

"NEDERLAND BOVEN WATER, praktijkboek gebiedsontwikkeling"(NLBV). HABIFORUM, NIROV, VROM , 2006; Peter van Rooy, Ab van Luin, Emile Dil.

HABIFORUM is een expertisenetwerk voor vernieuwend ruimtegebruik. Het is opgericht door de ministeries van VROM, V&W, LNV, EZ en OC&W. Voor de periode 2004-2009 heeft het kabinet een budget van E 30 mln beschikbaar gesteld. De leden zijn professionals in de ruimtelijke ordening. Door praktijkprogramma's en wetenschappelijke programma's wordt de ontwikkeling beoogd van nieuwe vormen van duurzaam ruimtegebruik (11).

NIROV ,Nederlands Instituut voor Ruimtelijke Ordening en Volkshuisvesting. Het is een netwerk voor professionals in de ruimtelijke ontwikkeling van stad, land en regio. Het heeft ruim 5000 leden.

Het boek behandelt de ervaringen die tot 2006 zijn opgedaan met gebiedsontwikkeling in twaalf projecten waaronder GMN. Het project GMN is ontstaan als uitloper van Stroomgebiedsvisie Amstelland (2003) , en de verplichtingen zoals vastgelegd verplichting van het Nationaal Bestuursaccorder Water (NBW), 2003. Tijdens de interne voorverkenning

bleek in hydrologisch opzicht GMN hét putje te zijn binnen De Venen (12). *Het halve putje dan; GMZ is de andere helft en daar liggen de kosten-baten verhoudingen anders.* De denkrichting ging in de richting van een nieuwe plas, met daaraan en daarop woningen en recreatie (13).

Binnen Provincie Utrecht is ambtelijk veel weerstand ondervonden voor iets dat tot een waterproject zou kunnen leiden gericht op het plangebied van het Plan Van Aanpak De Venen. Pas toen vanuit het waterproject natuurinclusief werd gedacht ontstond vertrouwen bij de natuurdeskundigen (13)

De naam "NederLandBovenWater" is ook verbonden aan een partnerschap voor gebiedsontwikkeling als voertuig voor een duurzame inrichting van Nederland. Het heeft drie sporen: dat van de huidige praktijk, bevordering van het vakmanschap en het spoor van "de beweging": van zeggen hoe het moet naar laten zien dat en hoe het kan (14)

De gebiedsontwikkeling is een hype geworden.

Het waterschap AGV is als enige waterschap partner van NLBW. Het wil vooroplopen in het professionaliseren van de positie van waterschappen in gebiedsontwikkeling. AGV is in principe bereid risicodragend te participeren in een publiek-private samenwerking (15)

HET GROENE HART, ICOON VAN NEDERLAND, februari 2007; Stuurgroep GH van de provincies N-Holland, Z-Holland en Utrecht.

In 2004 heeft het rijk de betrokken provincies verzocht een samenhangend maatregelenpakket op te stellen. In dit boek hebben deze provincies voor het eerst één uitvoeringsprogramma vastgesteld.

Het programma focust op tien zogenaamde icoonprojecten waarvan aansprekende resultaten van worden verwacht. GMN is daar één van.

In aansluiting op de Nota Ruimte moet de uitvoering vorm krijgen in een proces van integrale gebiedsontwikkeling. Buiten kijf staat dat de landbouw en de agrarische ondernemers een niet weg te denken economische factor vormen in het GH en dat ze van grote betekenis zijn voor het landschap en de natuur (16).

Uit een recente analyse in opdracht van het ministerie van LNV blijkt dat de melkveehouderij in de westelijke veenweidegebieden beter funktioneert dan vaak wordt aangenomen. De conclusie is dat de melkveehouderij in dit gebied op veel plekken sterk en vitaal is (17). Toch zullen een aantal landbouwgebieden niet ontkomen aan het maken van keuzes, omdat veenbodems zakken en het water verzilt.

Eventuele woningbouw dient te passen in het migratiesaldo-0 beleid. Naar de huidige inzichten van het rijk betekent dat een bovengrens van 35.7000 woningen in de periode 2004 - 2020

De investeringsbehoefte voor uitvoering van alle iconen, kandidaat-iconen en potentiële iconen van het Groene Hart wordt geschat op 1,76 miljard. Een deel van de financiering zal afkomstig moeten zijn uit financiële arrangementen op project niveau. Private financiering kan daar een deel van zijn.

Op korte termijn wordt er naar gestreefd een dekking van 1 miljard euro te realiseren Dat is nog niet helemaal rond, maar het is al duidelijk dat de uitvoering van de urgente verduurzaming van het waterbodemsysteem in delen van De Venen van start kan gaan.

"DE TOEKOMST VAN HET GROENE HART", brochure NEPROM maart 2007.

NEPROM is de vereniging van in Nederland gevestigde rechtspersonen die zich hoofdzakelijk of uitsluitend bezig houden met de ontwikkeling van onroerend goed. In september 2007 waren 49 van de grotere projectontwikkelaars hierbij aangesloten. Het doel van de vereniging is de samenwerking met de overheid te bevorderen bij de totstandkoming van vastgoedprojecten. Het is een van de zeven maatschappelijke organisaties die zich hebben verenigd in het Groene Hartpact (18).

Bedrijven zitten in Neprom; personen in Nirov. Er zit zeker een overlap tussen Neprom, Nirov en Habiforum

Projectontwikkelaars hebben zich de afgelopen jaren ontpopt als trekkers van integrale, gebiedsgerichte projecten en ruimtelijke kwaliteit. (19). De brochure geeft een visie op de toekomst van het Groene Hart. Daarbij worden investeringsstrategiën ontwikkeld waarbij de opbrengst van vastgoedfuncties benut worden voor verbetering van de landschappelijke kwaliteit ("rood-voor-groenconstructies").

De vraag naar woningen in dorpen en het landelijke gebied van het groene Hart is in opdracht van de Neprom berekend op ca 26.000 tot 2020. Tot 2010 kunnen woningbouwplannen die gemeenten al hebben aan die vraag beantwoorden. Na 2010 is er nog vraag naar circa 13.000 woningen. Er is dus een duidelijke markt voor landelijk wonen.

Gesteld wordt dat de droogmakerijen doorgaans weinig aantrekkelijke plekken hebben voor recreatie en dat voor sommigen droogmakerijen commerciële landbouw niet mogelijk is *Dat is wel gemakkelijk gezegd; er zijn andere meningen over de landbouw in dit gebied; zie "het GH, icoon van Ned" en deskundigenrapport Ir Vogelzang 30-11-2006.*

Als inspiratiebeeld voor dit landschapstype wordt een archipel van wooneilanden voorgesteld. Het gaat hier om vrij grootschalige projecten waarbij het uitkopen van functies en vernieuwing van de infrastructuur veel kost. Dat is alleen terug te verdienen met grotere bebouwingsaantallen (20).

In een uitgebreid artikel in Bouwkennis Kwartaalrapport 19 oktober 2007, wordt het spanningsveld tussen het woningtekort en bouwen in het Groene Hart onder de loep genomen. Vooral overheidsinstanties vinden dat het Groen Hart gespaard moet blijven, gevolgd door woningcorporaties. Ook onder projectontwikkelaars hebben partijen die deze mening zijn toegedaan het grootste aandeel (21)

PROJECT GROOT MIJDRECHT NOORD

“STROOMGEBIEDSVISIE AMSTELLAND” (vervolg van de zelfde titel onder Beleidskader-water) start eind 2001, uitgave december 2002, vastgesteld door provincie Utrecht en AGV in 2003.

Provincie Utrecht is in overleg met de provincies Noord- en Zuid-Holland regisseur van dit stuk (22) en droeg de projectleiding op aan Accanto (R. Schaafsma) en T.Kalker van de provincie. Bijdrage o.a. van Peter van Rooy voor denklijn en hoofdstuk Implementatie (23) *Dit stuk zie ik als start van het project-GMN, omdat de ideeën hierin overeenkomen met die van de Voorverkenning en omdat beide door Van Rooy zijn geregiseerd.*

ACCANTO werd in 1999 opgericht als een netwerk van adviseurs die elkaar goed verstaan. Gebiedsontwikkeling loopt als een rode draad door de projecten.

VAN ROOY promoveerde in bestuurskunde. Hij is enig directeur en oprichter van Accanto Daaraan voorafgaand werkte hij al jaren in de gebiedsontwikkeling. Op zijn naam staan 105 publicaties. Voor gebiedsontwikkeling is hij associé van Habiforum en programmaleider van Nirov.. Hij is één van de drie schrijvers van "NederLandBbovenWater, praktijkboek gebiedsontwikkeling"(2006) een uitgave Nirov, Habiforum en (24)

Onder Beleidskader-water is al aangegeven dat dit stuk een regionaal waterbeeld voor de lange termijn geeft (2050), met een operationele uitwerking voor de middellange termijn (2015).

De opzet staat in het teken van een wisselwerking tussen de wateropgave en gebiedsontwikkeling (*dit laatste is investeringsgericht met vastgoed als essentiële component*).

Doelinden vanuit de wateropgave geven kansen of stellen grenzen aan de gebiedsontwikkeling of omgekeerd. *Vanuit beide kanten moet getracht worden van de minnen plussen te maken.* Groot open water geeft bijvoorbeeld in de lagere gedeelten van het veenweide gebied kansen voor verstedelijking mits voldoende met bodem en water kan worden meebewogen (25). Dat vereist een mogelijke fluctuatie tussen 2 en 3 m (NAP-3 tot NAP-40) (26).

Ook binnen de gebiedsontwikkeling kunnen spanningsvelden bestaan. Bijvoorbeeld meer water geeft minder natuur en omgekeerd.

Als waterberging en fundamentele aanpak van bodemdaling wordt Groot Mijdrecht als de meest geschikte locatie gezien (27)

Een andere wateropgave is de verbetering van de waterkwaliteit en het tegengaan van bodemdaling.

In de "Stroomgebiedsvisie" wordt als vanzelfsprekend aangenomen dat er een sterk verband bestaat tussen vermindering van bodemdaling en de vermindering van kwel. De vernatting van polder Groot Mijdrecht is urgent omdat de wegzijgiging de belangrijkste motor is achter de bodemdaling in de veenweidegebieden in het noordelijk deel van het deelgebied Laag en Zomp (28). Het drooghouden van droogmakerijen, zoals in polder GM, is in dit verband een voorbeeld van niet-duurzaam waterbeheer (29). Ook op andere plaatsen in dit stuk wordt het tegen gaan van bodemdaling als doelstelling gezien (30).

De modellen die gebruikt zijn in "Verkenning Water" laten zien dat bij strategie-Plas in een groot deel van het veenweidegebied rond GM het grondwater in droge perioden (GLG) zakt tot meer dan 120 cm onder het maaiveld (31).

Dit is een zelfstandige oorzaak van bodemdaling die ook zou blijven bestaan na inundatie van GMN. In dit verband mag het zoeklicht dus niet uitsluitend op GMN te vallen.

Het argument "inundatie tegen afwentelen van bodemdaling in de omgeving" wordt, meen ik, in de na "Stroomgebiedsvisie" verschenen stukken niet meer gebruikt.

Pas in de projectomschrijving (pag 4 en 5) behorende bij de bestuurlijke afspraak die gedeputeerde Binnenkamp op 29 oktober 2007 heeft gemaakt met de staatssecretaris van Verkeer en Waterstaat als inspanningsverplichting voor realisatie van strategie-Plas, staat desondanks dat de bodemdaling in de omgeving kan worden tegengegaan door inundatie van GMN.

Mogelijk kan gedacht worden aan andere maatregelen zoals een peilverhoging in combinatie met meer extensieve bedrijfssystemen.

Interessant is een genomen proef met onderwaterdrainage op het Practijkcentrum Zegveld. Daaruit blijkt dat klink substantieel kan worden tegengegaan met een stelsel van drainagebuizen dat in de zomer water inlaat en in de winter loost (32).

Het totaal uit GM weg gepompte water neemt bij inundatie van GMN af van 47 naar 25 mln m³/jr (afnemen) Er blijft dus iets minder dan de helft van het veel genoemde "zwembad per elke negen minuten" over.. De vermindering van de kwelstroom heeft daarin een aandeel van 14,5 mln m³/jr.

Het is de vraag of dit de kwalificatie van een duurzame oplossing verdient. Een forse kwaliteitsverbetering is het wel

De kwel in GMZ , Eerstebedijking en Wilnis-Veldzijde zou toenemen met 6 mln m³ per jaar zonder garantie dat het niet meer wordt (33).

In een publicatie die gelijktijdig met de "Stroomgebiedsvisie" is ontstaan met de titel "Met pappen en nathouden kwijnen onze veengebieden weg", vat Van Rooy de situatie als volgt samen: "Het in standhouden van één groot waterloopkundig laboratorium met ontelbare bakken, buizen, pompen en gemalen is nou eenmaal een kostbare aangelegenheid, terwijl het geen enkele functie echt ten goede komt" (34).

Is dit een aansporing is tot ongenueanceerd groepsdenken? Een bijdrage tot het vinden van een balans in een gecompliceerde zaak is het niet.

"VOORVERKENNING WATEROPGAVE DE RONDE VENEN" 15 juni 2005.

Provincie Utrecht, AGV en Gemeente De Ronde Venen zijn in 2004 gestart met een interne voorverkenning met steun van Habiforum (35). Voor Habiforum treedt Peter van Rooy op.

Aanleiding voor het project GMN vormen de wateropgaven in het "Waterhuishoudingsplan 2005 - 2010 (december 2004) . Daarin is afgesproken de wateropgaven in De Rond Venen nader uit te werken (36).

Als doeleinden omvatten deze wateropgaven (37):

- voorkomen van WATEROVERLAST
- tegengaan van BODEMDALING;
- tegengaan van WATERTEKORTEN, en
- verbeteren van de WATERKWALITEIT

Afname van de WATERROVERLAST bij beide plassen is duidelijk, want er is niemand meer die daar last van zou kunnen hebben. Moeten alle mensen soms weg om nergens meer last van te hebben? Maar het loopt daarmee ook niet zo'n vaart. Bij de huidige drooglegging en het klimaatscenario voor 2050 blijken de normen voor wateroverlast in GMN in 10 ha te worden overschreden (38). De boeren zeggen daar geen problemen mee te hebben. Er is echter geen inventarisatie van de boerenbedrijven gemaakt.

Alleen Plas Wilnis Veldzijde heeft een duidelijk effect op vermindering van BODEMDALING in het omringende gebied. Plas in GMN heeft weinig effect, *niet alleen omdat in grote gedeelten het grondwater in droge perioden te ver onder het maaiveld zakt, maar ook omdat*

het gebied ten oosten daarvan uit water bestaat en ten westen daarvan uit kleiige grond bestaat dat weinig gevoelig is voor oxidatie (39).

Wordt in "Stroomgebiedsvisie Amstelland" inundatie van GMN nog gezien als een urgent middel tegen bodemdaling in de omringende veenweidegebieden, van af hier wordt deze doelstelling door het projectteam niet meer gehanteerd. Wel wordt voort schrijdende bodemdaling binnen GMN zelf in verband gebracht met de waterkwaliteitsproblematiek.

Er worden drie kansrijke denkrichtingen onderscheiden (40)

- plas in GMN;
- natte natuur in GMN, en
- plas in Wilnis Veldzijde.

Deze denkrichtingen worden getoetst aan de wateropgaven.

Plas in Wilnis Veldzijde valt af om verschillende redenen.

- Doordat de plas (400 ha) kleiner is dan GMN (900 ha) is minder water beschikbaar en daardoor minder effectief (41). *De vergelijking van deze oppervlakten gaat echter niet op. De inhoud van de plas in GMN wordt kleiner door 395 ha opgehoogd plas-drasgebied zodat voor diepe plas 500 ha overblijft. En daar gaat een vastgoedproject af voor 2500 woningen op palen of eilanden (42).*

- Voor afname van de kwel uit de Vinkeveense plassen is de ligging van Wilnis Veldzijde minder gunstig. Plas in GMN dringt het opwellende water meer naar het westen, waar de weerstand van de deklaag groter is en verwacht mag worden dat de kwel daardoor vermindert. (43).

-Verder is GMN is voor recreatie in het voordeel ten opzichte van Wilnis Veldzijde door de betere waterkwaliteit (44).

Plas is in het voordeel ten opzichte van Natte Natuur met betrekking tot het verbeteren van de waterkwaliteit en de te verwerken hoeveelheid water

Er duiken twee doelstellingen op (in het rapport "combinatiemogelijkheden genoemd") die niet onder de wateropgaven vallen. Te weten: een VASTGOEDPROJECT van 2500 woningen en RECREATIE. Ook de LANDBOUW en wat daarmee samenhangt wordt niet specifiek als doelstelling genoemd.

Uit de geschiedenis, vooraf en daarna, blijkt dat er vanuit de hoek van de gebiedsontwikkeling van begin af aan een grote belangstelling voor het VASTGOEDPROJECT is geweest. Op zich is er niets mis mee dat projectontwikkelaars willen inspelen op de dynamiek van nieuwe ontwikkelingen in de wateropgaven, en dat ze vrij grootschalige vastgoedprojecten willen stimuleren. Orders rollen je meestal niet voor niks in je schoot (45). De zorg voor voldoende woonruimte is een maatschappelijke doelstelling. Als doel is daarvoor geen legitimatie nodig. Het gaat daarbij om wat, waar en voor hoeveel.

Door het woningbouwproject niet als een volwaardig onderdeel in de totale problematiek te betrekken, kan de vraag niet gesteld en het antwoord niet gegeven worden in welke verhouding de woningbouw staat tot de waterproblematiek. Moet de woningbouw meebetalen aan het vernattingsscenario? Of dient het vernattingsscenario om in dit gebied grootschalige woningbouw tot te passen? Of ligt de verhouding nog weer anders?

WATERRECREATIE is ook verbonden aan de beschikbare oppervlakte. Van de overblijvende 500 ha gaat volgens het kaartje van Habiforum van het open water zo'n groot stuk af voor bebouwing, dat minder dan de helft van de noordkant van de Vinkeveense plassen overblijft. Verder is het een afgesloten plas zonder verbinding met water er om heen. Voor grotere boten is deze plas daardoor niet geschikt.

In het licht van "Het Groene Hart, icoon van Nederland" (feb 2007) is er nog een additionele doelstelling, namelijk de LANDBOUW.

De toekomst van de landbouw, inclusief het landschappelijke aspect daarvan, wordt in de "Voorverkenning" wel erg ondergeschikt gemaakt aan de wateropgave. In een paar korte zinnen wordt de toekomst van de veehouderij in GMN tot nul afgeschreven.

Op basis van de aanname dat het maaiveld van de polder in de komende 40 jaar zo'n 35cm door blijft dalen, wordt geconcludeerd dat agrarisch gebruik, bij onveranderde capaciteit van de watermotor, binnen enkele decennia onmogelijk wordt (46). Dat is niet conform de bevindingen in "Het Groene Hart, Icoon van Nederland" (17).

Ook in de latere "Verkenning water" komt de landbouw (in dit geval veeteelt) er niet beter af. De dijkgraaf van AGV en twee van zijn directe medewerkers zijn in een recent interview van mening dat het gras in GMN zelfs zoveel zout bevat dat alleen koeien van het "inheemse" Mijdrechtse ras het kunnen verdragen (47). Dat zegt meer over het bestuur van AGV, dan over de koeien in GMN.

Van de vier wateropgaven blijven WATERTEKORTEN en WATERKWALITEIT staan. Denkrichting Plas GMN geeft een aanzienlijke verbetering van de waterkwaliteit. Hoe groot de urgentie voor kwaliteitsverbetering van uit de "Europese Kaderrichtlijn Water" is blijft niet duidelijk. Welke mogelijkheden heeft de provincie met de gebiedsgerichte invulling van de normen? Zonder antwoord blijft KRW een konijn uit de hoge hoed. En welke mogelijkheden geeft het streven van de provincie om de "Europese Compensatieregeling Gebieden Met Natuurlijke Handicaps" van toepassing te verklaren voor delen van het veenweidegebied met geringe drooglegging? (9).

Deze twee wateropgaven leiden, na confrontatie met de denkrichtingen Plas GMN en Natte Natuur, tot de conclusie dat Plas GMN de meest structurele aanpak van de waterproblemen geeft (48).

Terecht wordt opgemerkt dat bij integrale afweging veel meer aspecten een rol spelen (49). Maar het is kennelijk niet de bedoeling dat zo'n integrale afweging voorafgaand aan het trekken van de conclusie wordt gemaakt.

Opvallend is dat Van Rooy over deze fase schrijft: "Tijdens de voorverkenning is iteratief en via parallelle sporen gewerkt. Zo liep het onderzoek naar noodzaak en nut van de waterproblematiek tegelijkertijd met het in kaart brengen van indicatieve ruimtelijke toekomstperspectieven en het maken van indicatieve berekeningen. Deze gelijktijdigheid genereert tijdwinst, maar blijkt lastig uit te leggen en roept weerstand op. Waarom energie steken in het in beeld krijgen van oplossingen terwijl de ernst en omvang van het probleem nog niet duidelijk zijn?" (49).

Zoekt het geld soms ook het diepste punt? In dit proces zijn er onmiskenbaar verschillende belangen werkzaam; elk met hun eigen achtergrond. Voor het verloop van het onderzoek is niet relevant dat water de aanleiding daarvoor was. Waar het om gaat is dat de onderscheiden belangen met elkaar in een maatschappelijk aanvaardbaar evenwicht worden gebracht.

Het mede in de afweging betrekken van factoren als recreatie, landbouw en risico's mag in een integrale afweging niet achterwege blijven. Een beslissingsondersteunend instrument als Maatschappelijke Kosten Baten Analyse (MKBA) is niet zaligmakend, maar tracht wel een serieuze balans in de afweging te maken. Het kan juist in een indicatief stadium van het afwegingsproces met participatie van belanghebbenden een belangrijke functie in de communicatie hebben.

Op basis van deze voorverkenning van wateropgaven is aan de besturen van provincie, gemeente en waterschap geadviseerd om de aanpak van de waterproblematiek in GMN

nader te verkennen. Geadviseerd wordt een integrale verkenning in GMN uit te voeren. De denkrichting van een plas in GMN dient hierin te worden meegenomen (50).

Van Rooy schrijft over deze fase:

“De indicatieve toekomstbeelden zijn eveneens indicatief beoordeeld op haalbaarheid, betaalbaarheid en duurzaamheid. Op grond hiervan hebben bestuurders de wens uitgesproken van een externe verkenning als vervolg op de interne voorverkenning. Deze *wens is gemotiveerd en toegelicht aan de volksvertegenwoordigers van de drie betrokken overheden tijdens een gezamenlijke besloten en informele vergadering.* Kort daarop hebben de leden van Provinciale Staten, het bestuur van het Hoogheemraadschap en de gemeenteraad in ruime meerderheid ingestemd met de start van een open verkenning naar oplossingen voor de gedeelde problematiek. Hiermee kwam de weg vrij voor interactie met direct betrokkenen in het gebied” (51).

“PLAN VAN AANPAK VERKENNING”, 15 juni 2005.

Dit stuk geeft een aanvulling op “Voorverkenning Wateropgave”. De sturingsgroep adviseert GS, B&W en het dagelijks bestuur van AGV.

In een inleiding wordt vastgesteld dat GMN de focus is van nader onderzoek naar oplossingsrichtingen.

Geconstateerd wordt dat het bestaande Plan de Venen de waterproblematiek slechts in beperkte mate en niet op structurele wijze oplost:

x omdat het weg te pompen water (“de watermachine”) bij Plan de Venen de nu 50 mln m³/jr wordt verminderd met 4 mln m³, en bij Plas met 18 mln/m³;. (52)

x omdat, binnen het gebied van GMN, bij plan de Venen de voort schrijdende bodemdaling de resultaatsverplichting die door de Europese Kaderrichtlijn water zal worden opgelegd bemoeilijkt; *Deze verplichting is niet toegelicht noch aangetoond.*

x omdat bij Plan de Venen wateroverlast een risico blijft geven. *Bij Plas is er niemand meer die daar last van zou kunnen hebben.*

x omdat bij Plan de Venen, behalve deze waterproblematiek, de toekomstverwachtingen van de landbouw niet rooskleurig zijn. *En bij Plas is de landbouw weg.*

De voorverkenning naar nut en noodzaak van wateropgaven is zeer zorgvuldig uitgevoerd. *Zie hierboven.*

De samenvattende conclusie is dat het niet langer verantwoord is om het diepgelegen GMN langer droog te malen.

“Zo simpel is dat” vindt het projectteam

Dit stuk behandelt verder een aantal onderwerpen zoals het instrumentarium, de projectorganisatie en de benodigde mankracht.

PUBLIEKSAVOND op 31 mei 2005.

Van bestuurskant zijn AGV, provincie en gemeente vertegenwoordigd. Andere partijen van het in februari 1999 ondertekende convenant, zoals Natuurmonumenten en Landbouw, zijn prominent afwezig. Gezien de verschijningsdata moeten de Voorverkenning Wateropgave en het Plan Van Aanpak Verkenning voorafgaand aan deze avond al bestaan hebben.

Op de druk bezochte avond (circa 300 personen terwijl in het plangebied 389 personen wonen) is door het hoogheemraadschap het resultaat van een onderzoek naar noodzaak en nut gepresenteerd.

De conclusie dat het niet langer verantwoord is het diepgelegen GMN langer droogte malen werd duidelijk verwoord. Dat is toen extreem top-down naar beneden gekomen..

De argumenten voor noodzaak en nut van de inundatie kwamen niet overtuigend over. Boeren herkenden hun eigen situatie niet in de gepresenteerde problematiek. Er was en is geen inventarisatie van de boeren bedrijven gemaakt.

De vraag die bij velen leefde was of wat hier werd verteld niet allang vaststond.

Stem uit de zaal: "Vanaf vanavond zijn onze woningen onverkoopbaar! Wie betaalt de schade?". Dat is tot nu toe nog niet geregeld.

Het is op deze avond dat ik een kick van dit proces heb gekregen.

Het hier versterkte wantrouwen in de overheid en de mogelijkheid van een vastgoedrelatie heeft daarna het gevoel van een dubbele agenda gevoed.

Bij mijn weten is het plan voor een vastgoedproject van maximaal 2500 woningen in Strategie Plas en maximaal 6500 woningen in Strategie Ophogen pas in de openbaarheid gekomen met het boekje "Gebiedsontwikkeling GMN" van Habiforum / Van Rooy mei 2007.

"VERKENNING WATER GROOT MIJDRECHT NOORD", november 2006

Provincie Utrecht, TNO Bouw en Ondergrond, Waterloopkundig Laboratorium, Neelen en Schuurmans, Grontmij, in samenwerking met Habiforum en andere experts, Geo Delft en Waternet.

Deze nota is een vervolg op de wens van PS, bestuur AGV en gemeenteraad om naar aanleiding van de interne voorverkenning te starten met een oplossing voor de gedeelde problematiek (53) Deze wens werd in de "Voorverkenning Wateropgaven" vertaald in het advies een integrale verkenning in GMN uit te voeren, waarin de denkrichting van een plas in GMN dient te worden meegenomen (54).

Provincie, AGV en gemeente hebben in samenwerking met Habiforum een verkenning uitgevoerd naar de toekomst van polder Groot Mijdrecht.

Vijf strategieën zijn uitgewerkt en vergeleken met "Strategie Niets Doen" als de toekomstige situatie wanneer niet zou worden ingegrepen. De "Verkenning Water" doet verslag van de wateraspecten daarvan (55).

Bij een integrale afweging spelen veel meer aspecten een rol (49).

De benaming "strategie" is niet voor alle zes gevallen gelukkig gekozen.

"Strategie Nietsdoen" is een plan dat niemand van plan is. Volgens de toelichting in het rapport is het een referentiepunt.

Volgens Van Rooi zelf is "Ophogen" in combinatie met maximaal 6500 nieuwe woningen niet realistisch (56). *En iets wat niet kan is geen keus.*

"Meegroeien" is een variant van "Plas" en geeft na verloop van tijd het zelfde resultaat.

Van "Technieken" geeft Grontmij aan dat achtereenvolgens een hard kwelscherm, afdichten van zandputten, een hydrologisch kwelscherm, een diep grondwater wegpompen, vergaand zuiveren, afdichten van de deklaag en afdichten van wellen om verschillende redenen niet zijn aan te bevelen (57). *Het kan niet de bedoeling van Grontmij geweest zijn om dit onder een "strategie" samen te brengen.*

Resteren een aantal maatregelen zoals drainerende sloten, beperkt zuiveren, onderwater drainage, verhoging van waterpeil en gescheiden opvangen van zout en zoet water. Die kunnen mogelijk in een strategie worden ingebouwd.

Over blijven "Strategie Plan de Venen" en zijn nieuwe rivaal "Strategie Plas".

Van de andere strategieën is het gehalte aan een realistische keuzemogelijkheid zo laag, dat het op velen de indruk heeft gemaakt dat ze er bij de haren bijgesleept zijn om na afkeuring te dienen als legitimatie van Strategie Plas.

Over de tegenstelling tussen Plas en Plan de Venen schrijft Van Rooy:

"Binnen de Provincie Utrecht is ambtelijk veel weerstand ondervonden voor iets dat tot een waterproject zou kunnen leiden gericht op het plangebied van het Plan Van Aanpak De Venen. Motieven voor weerstand waren de vrees voor versterking van het moeizaam tot stand gekomen proces van aankopen voor natuur en het gedeeltelijk losmoeten laten van eerder bepaalde natuurdoeltypen voor de aan te kopen gronden. Korte tijd leek het op een strijd tussen aanhangers van het Plan Van Aanpak De Venen en aanhangers van de blauwe gebiedsontwikkeling. Pas toen bij natuurdeskundigen het vertrouwen ontstond dat vanuit Het waterproject natuurinclusief werd gedacht, is een constructieve dialoog ontstaan (58)

Het rapport geeft nieuwe cijfers en grafieken over allerlei wateraspecten. Ten opzichte van de Voorverkenning geeft de Verkenning Water in andere opzichten weinig nieuws. Beide vergelijken, ontdaan van ballast, in essentie Strategie Plas met Strategie Plan De Venen op wateraspecten en kennen geen integrale afweging van belangen. Woningbouw, landbouw, natuurontwikkeling, recreatie, risico's en dergelijke spelen geen rol in de afweging. De conclusie van het rapport is dat, vanuit de optiek van water, Strategie Plas de voorkeur heeft.

DESKUNDIGEN RAADPLEGING door Provinciale Staten, december 2006

Het is de eerste keer in de loop van het proces dat een poging is gedaan om de problematiek in een breder verband te betrekken. De raadpleging betrof nut, noodzaak en urgentie van de 6 oplossingsstrategieën. Vijf deskundigen leverden hun op enkele A4-tjes tellende rapporten eind november in. Die werden in december besproken.

Ir Theo Vogelzang, dr Leonie Janssen-Jansen, Lodewijk Nieuwenhuizen en Wiebe Jansen hebben er nadrukkelijk op gewezen dat een goede afweging van belangen ontbrak om verantwoord een beslissing te kunnen nemen. Vogelzang en Nieuwenhuizen zagen daarvoor een Maatschappelijke Kosten Baten Analyse (MKBA) als een voorwaarde.

Het meest opvallende aan deze gebeurtenis is, dat tot de vergadering van Provinciale Staten en voor zover zichtbaar, niets met deze kritiek is gedaan. Het realiseren van het project volgens de agenda was blijkaar belangrijker dan de kwaliteit van de beslissing Jammer! Het project was heilig.

VERGADERING PROVINCIALE STATEN, 5 februari 2007.

Onderwerp: keuze uit zes oplossingsstrategieën.

Op het voorstel van Gedeputeerde Staten wordt een amendement aangenomen waarin het besluit tot inundatie in de overwegingen zijn opgenomen.

Op 6 maart heb ik op internet een vraag aan de provincie gesteld over de interpretatie van het PS-besluit over GMN. In de overwegingen werd de vernatting met zoveel woorden uitgewerkt tot Strategie Plas. In de provinciale website en de nieuwsbrief van maart 2007 over de watergebiedsplannen van Waternet werd dit als een besluit tot "vernatting" aangemerkt. Na wat gedoe en een klachtenprocedure ontving ik op 31 mei van de projectleiding een email met de bevestiging dat er nog geen andere verplichting is voor GS dan om een overleg groep in te stellen. Ongeveer een maand later werd de provinciale website aangepast.

SLOTOPMERKING

Uit het bovenstaande mag blijken dat de loop van het proces, met uitzondering van de Deskundigeraadpleging, is gekenmerkt door een bewust consequent volgehouden onevenwichtigheid in de afweging van de belangen, die in integraal verband in wel in acht hadden moeten worden genomen.

De vraag kan gesteld worden of het politieke bestuur onder deze omstandigheden een verantwoorde beslissing kan nemen die onomkeerbare en diep ingrijpende gevolgen zal hebben voor bewoners, bedrijven, regionale en nationale en andere betrokken belangen.

Amstelveen, 7 januari 2008.

J.G.W.Sieger
Borssenburg 3
1181 NT Amstelveen
Tel. 020 6416271
e-mail: wimsieger@kpnplanet.nl

TABEL VERWIJZINGEN ONTWIKKELING PROJECT GMN (met pagina nr)

(1)= natmon 107 // (2)= brief 2; verk 54 // (3)= brief 2
(4)= web-devenen // (5)= web-toek-gh // (6)= nota-r 55, 61
(7)= water-hh 7 // (8)= stroom 7 // (9)= water-hh 34
(10)= water-hh 23 // (11)= web-habi // (12)= nlbv 132
(13)= nlbv 132 // (14)= web-habi/nlbv // (15)= web nlbv
(16)= gh-icoon 3 // (17)= gh-icoon 14 // (18)= web-toek-gh
(19)= toek-gh 3 // (20)= toek-gh 11 // (21)= web-habi
(22)= stroom 5 // (23)= stroom 111 // (24)= web-arcanto
(25)= stroom 65 // (26)= verk 45 // (27)= stroom 76 //
(28)= stroom 91 // (29)= stroom 9 // (30)= stroom 17, 41, 59, 63, 81, 82,91.
(31)= verk 48 // (32)= vogel // (33)= brief 2
(35)= nlbw 132 // (36)= water-hh, map 4.1 // (37)= voorverk 8
(38)= verk 27 // (39)= voorverk 41 // (40)= voorverk 34
(41)= voorverk 39 // (42)= gebiedsontw 18 // (43)= voorverk 40
(44)= voorverk 41 // (45)= toek-gh 11 // (46)= voorverk 30
(47)= H2O 2007 nr 11 // (48)= voorverk 7, 41 // (49)= nlbw 132, 139
(50)= voorverk 42 // (51)= nlbv 133 // (52)= brief 2
(53)= nlbw 153 // (54)= voorverk 42 // (55)= verk 4
(56)= gebiedsontw 37 // (57)= bouwst 13, 26, 27 // (58) = nlbw 132

Afkortingen

bouwst = Bouwstenen voor strategieën voor GMN, Grontmij apr 2006
brief = bijlage brief T. Kalker aan Sieger 25-09-2006
gebiedsontw = Gebiedsontwikkeling GMN, Habiforum/ van Rooy mei 2007
gh-icoon = Het Groene Hart, Icoon van Nederland feb 2007; Stuurgroep GH van prov.
NH, ZH en Utr

natmon	= De Nieuwe Venen, Natuurmonumenten april 1992
nlbv	= Nederland Boven Water, 2006. Praktijkboek gebiedsontwikkeling, Habiforum, Nirov, VROM
nota-r	= Nota Ruimte Katern voor gemeenten, 2006; VROM
stroom	= Stroomgebiedsvisie Amstelland, 2002; prov Utr, NH, AGV Stichtse Rijnlanden, Dir. Utr. Rijkswaterstaat
toek-gh	= De toekomst van het Groene Hart, mrt 2007; brochure Neprom
verk	= Verkenning water GMN , nov. 2006
vogel	= deskundigenrapport Ir T. Vogelzang 30-11-2006
voorverk	= Voorverkenning Wateropgave De Ronde Venen, 15 juni 2005
water-hh	= Waterhuishoudingsplan 2005-2010, provincie Utrecht.
web-arkanto	= Website Arkanto
web-devenen	= Website De Venen
web-habi	= Website Habiforum
web-nlbv	= Website Nederland Boven Water, praktijkboek gebiedsontwikkeling; Habiforum, Nirov, VROM 2006; van Rooy, van Luin, Dil
web-toekgh	= Website Toekomst Groene Hart